

AZ ÉKESSZÓLÁS A MŰVÉSZETEK KÖZT.¹

A classikus korszak és a középkor határszélén jelent meg Martianus Capellának, a latin rhetornak «Mercurius és Philologia lakodalma» című munkája, mely, mintegy az akkori ismeretek encyklopediáját adja és pedig allegorikus mese alakjában vezeti és mutatja be az egyes művészeteket: a középkori oktatásban is szereplő hét szabad művészetet. Ünnepi hangulat lepi meg a násznépet, midőn trombitaharogás közt föllép egy hatalmas istenasszony. Halljuk magát a szerzőt: «Fenséges, büszke magatartású, szép arcú, ragyogó megjelenésű nő lép be, a kit sisak fed, és kinek királyi méltóság veszi körül halántékát. Fényes öltöny övedzi derekát, melyen drága hímzés tündököl; mellén ékkövek ragyognak. Fegyvereit a mint megzörrentette, villámos felleg robaja közben kipattanó mennykövektől zúgó dörgést vél hallani. «E duzzadó, dagályos mondat az eredetinek hű másolata. Emphásissal rajzolja szerző az ékesszólás hatalmát, mondván: «Mert mintegy a világ királynője képes volt mindenkit oda vezetni, hová akart és onnét vonni el, a honnét akart, könyekre indítani, haragra lobbantani, más-más hangulatot gerjeszteni úgy városokban, mint harczoló csapatokban és a népek tömegében.

Mondják, hogy ő kormányozta a Romulus nemzeténél a tanácsot, a forumot, a törvényszékeket; Athenben pedig a curiát, a gymnasiumokat, a színpadot kénye szerint haj-

¹ Felolvasta a Kisfaludy-Társ. 1895. január 30-án tartott ülésén.

lította és egész Görögországot fenekestől felforgatta. Mert mikor Ő beszél, minő arca, minő hangja, beszédének milyen fenkölt magasztossága van!! . . . » Nem folytatom. Az elragadtatás flosculusait egymásra halmozza szerző, hogy az ékesszólás hatalmát, befolyását fesse. És csakugyan az antik kor szelleméletében roppant hatalma, befolyása volt. Midőn Quintilianus remek művében rendre előttünk fegyverzi föl a leendő szónokot: aesthesist, stilistikát, irodalomtörténeti kritikát ad egyúttal. A szó művészete, az írás mestersége, mondhatni a művészet azon felfogására emlékeztet, mely szerint a művészet önmagáért van. A hellén alexandriai korszak, a latin irodalomnak a császárok alatti korszaka a retorikának oly széles hatáskört engedett, hogy berontott a művészetekbe, a lyrába, epikába, de be még a szobrok pozaiba, kifejezésébe is. Mi természetesebb, mint hogy a sok retorikai sallanggal fölciczomázott költészet és művészet megfeledkezett ős forrásáról, a természetről? Nincs jellemzőbb, mint Petronius Satyriconja, mely a legtermészetellenesebb élvek rajzolatja, a túlfűszeres irály, a szellemes fordulatokat hajhászó beszédmód, váratlan meglepetéseket készítő, meseszövés kapcsán panaszkodik az ékesszólás romlásáról és keresi az okokat s mintegy a dolog lényegét találja el ama feledhetetlen frassissal, hogy *«a természet keresi önmagát és nem találja»*. Ez az igazság. Minden hanyatló irodalomnak vergődését fejezi ki. A természet utánzása marad a művészet kimeríthetetlen forrása, ha tőle elszakad a művész és író: föl nem találja, ha őt magát nem érzi, nem keresi, nem áhitja.

A retorika tekintélyét a középkor nem emelte. A szabad szóval egyszerre hallgat el az ékesszólás. Volt egy valódi ékesszólás, mely a keresztény vallást diadalra juttatá: ez a mátyrok vérevel megpecsételt őszinte mély hitnek önfeláldozásban nyilvánuló ékesszólása. A katakombák csendjében elhangzó imában több erő, több fenség, több igazság

volt, mint a classikusoktól örökölt ragyogó gondolatok pompázó kirakatában, melyet Senecánál találunk. Szent Ágoston vallomásaiban mely igazsággal emlékszik meg arról a megvetésről, melylyel az egyszerű naiv hit dadogó beszédét a retorikai képzettség és tudás ékesszólásával szemben kicsinyelte, míg igazán meggyőződött arról, hogy csak fényes köd, tartalmatlan árnyék az, mivel lelkét betölté és ezután történt meg lelkében a nagy damaskusi megtérés, midőn a manichaeusok szemfényvesztő ékesszólásától elfordult. De hát valódi ékesszólás volt-e ez a retorika? Távolról sem!

Mihelyt a hitigazságok mélységeit ismét kutatni kezdik a hitűjítók: az ékesszólás összes fegyverzetét felölték és e fegyvereket nem csekélyebb ügyességgel forgatták az ellenfelek. A szónoklat súlya, tekintélye emelkedett. Midőn a népek kivívták szabadságleveleiket, mikor a francia forradalom proclamálta az emberi jogokat: ismét beszéd áradt az ajkán: a kicsorduló szívek áradozva ömlöttek belé a szó művészetébe. Az ékesszólás félelmetes hatalommá vált.

Úgyde a szaporodó szükségek a demokratikus kormányformák által fölszabadult erők küzdelme, az élet sokoldalú igényeivel járó aprólékos kérdéseknek napról-napra föltorlódása: nem kedveztek az ékesszólásnak. Az *otium scribenti* hiányzott; sőt a nemzetgazdasági élet prózai kívánalmai az «exigentiák tudományá»-t olybá tüntették föl, hogy az ékesszólás legszebb frasisaival, a szónoki ihlet örökszép alkotásaival sem lehet az actualis kérdéseket megoldani.

Visszahatás támadt a retorikai műveltség ellen. A szép beszéd helyett az élet tényleges igényeinek tanulmányozására irányult a közfigyelem. A napisajtó felelt meg, és felel meg naponta nagyobb apparatussal és mondhatni bámulatos erő-készlettel ez igényeknek.

A vezércikkék hangjában, meg-megáradó mondataiban egy-egy nemesebb aspiratiót, egy-egy nemzési eszmét felkeltő

fordulataiban meg-megszólal a régi retorika, meg-megcsillan a művészi stíl fénye, meg-megüt a szép nyelv harmoniájának egy-egy melodikus hangja; a parlamenteknek is vannak ünnepnapjai; egy-egy Istentől megáldott szónok beszéde meg-megragadja a sziveket: de magának az ékesszólásnak tekintélye csökkent: az államférfiú nem helyez rá oly kiváló sülyt.

E visszahatás átcsapott az iskolákba is. A classikai oktatás vesztí nymbusát és bizony részben ép azért, mert *a tudomány* igazságait gyakorlati módszerrel kutatni tanítjuk az ifjúságot . . . A szép gondolatok, a nagy eszmék, s minthogy Vovenargues szavai szerint: «a nagy gondolatok a szívből jönnek», a szívből jövő nagy gondolatok iránt lankadt a lelkesedés, csökkent az érdeklődés, megingott a hit és meggyőződés.

Brunetière 1891-ben a Revue d. d. Mondes-ban az ékesszólás védelmére kél és retorikai oktatás hanyatlásától félti a francia próza báját, fényét és szabatoságát. «Két- vagy háromszáz év alatt legnagyobb íróink nem *látták*, de *hallották* azt, a mit írtak» jegyzi meg. És ha Brunetière ez észrevételét alkalmazzuk saját íróinkra, bizony Vörösmarty epikájának ékesszólásában korának nagy nemzeti szónokai visszhangoztak; Madách Mózesében, Csák végnapjaiban a felirati vita heve, fenkölt lelke él.

E sorok írója nem az ékesszólás védelmére akar kelni, de helyét óhajtja megjelölni a művészetek közt; mert ép a művészetek közt ki-kitörő határvillongások tanulmányozása a legtermékenyebb foglalkozás. Tagadhatatlan, hogy az ékesszólás korlátok közé szorítandó; mert ha a politikai tudomány részletkérdéseibe ugyanazt a hangot viszi bele, melyre csak nagyobb eszmék ihlete jogosítja, az üres, hangzatos frasis-hajhászat vádját méltán vonhatja magára, mert lelkesedésének nem felel meg a tárgy. Ép ezáltal hágja át minden művészet alaptörvényét: a *szabatoságot*, ha apró kis

kérdések vitatásánál is tragikus kothurnuson lépdél. Másfelől határok közé szoritandó, ha betör a költészetbe; mert akkor a próza tör be e művészetbe és itt ismét azt a határt hágja át, mely őt elválasztja a költészettől; vesz maga is és a költészet nem nyer. Ő veszti a meggyőzés leghatalmasabb tényezőjét: a közönség bizalmát szavai igazságában; a költészet pedig nem teszi valóbbszínűvé azt, a mi az ő igazsága az ő valósága, az ő meggyőződése és ennek alapján az ő ereje, mi nem más, mint a költő egyéni világnézete.

Hitem az, hogy az ékesszólás művészet és így jogosan foglal helyet a művészetek közt. Kiemelkedik az értekező, a tudományos, a vitatkozó, a kritikai bonczolás módszerével dolgozó próza köréből és mihelyt a szép próza magaslátára emelkedik: a művészet oly ismérvét sajátítja el, mely őt a szép birodalmába vezeti. Csak különbséget kell tenni a mindennapi élet lázas küzdelmét, éles összeütközéseit híven tükröző sajtó nyelvében található retorikai elemek, mondjuk, szónoki fegyverek és a műalkotásra ihletett és arra tehetőség és tanulmány útján emelkedett szónok alkotása a valódi szónoki beszéd közt. A politika a való élet mindennapi kérdéseivel foglalkozik; ő az agora tényezőit veti naponta mérlegbe. Hogy szerezte a szavazatokat, mi ezeknek értékük, a hirlapírói jargonban szólván «irrelevans» dolog; tényleg a cél: a hatalom birtoka. Az ékesszólás fegyvereit gyakorlott kézzel forgatja: nagyítás, kicsinyítés, személyesítés, ironia, felkiáltás, emfásis, elhallgatás . . . naponta használt kipróbált retorikai eszközök. De mindezt az actualis kérdések megoldására használja. Az élet nagy ellentéteit szolgálja. A valódi hirlapíró az eszmék szolgálatában naponta oktat, megindít, rábeszél, lelkesít, gúnyol, magasztal, tehát az ékesszólás eszközeit fölhasználja, de azért bár lelkében él a nemzeti élet nagy összhangja: a nemzeti genius ihlete hajtja életemésztő munkájára: ez tartja fenn, fokozza erejét . . . de ama ritka.

fenséges pillanatok: a teremtés, az alkotás pillanatait mégis csak a hivatott szónok éli át; ő látja az eszmétől áthatott élet egészét . . . pedig ez már a művészet kiváltsága . . . Természetes, hogy műremeket is alkot.

A görög tanítá meg a világot beszélni; mert ugyanő lett a művészetekben a népek mesterévé. A görög sophistika tanítá meg a világot a dialectika ellentéteinek észrevételére. A ki ez ellentéteket *az igazságra* vezeté: az volt az első szónok.

A szónok levarázsolja a nemzeti eszményt miközénk, mint tevék a mi bölcseink, Wesselényink, Deákunk, Kossuthunk és annyi más jelesünk; levarázsolja a hitélet legelvontabb sejtelemvilágából az *Ige* hatalmát, a Megváltó alakját az egyházi szószékről egy Fenelon, egy Bourdaloue, egy Bossuet, kik a történelemben megjelenő istent: e folytonos theophaniát hirdetik; etheophaniával tarták rettegésben a mi hitvitázó szónokaink a meghasonlott nemzetet. etheophaniával vigasztalták az üldözött protestansok egymást. A hang szónoki magaslatra emelkedett, mert az egész nemzet *ethikai* életét, Istenével való békéjét vagy háborúságát világítja meg a szónok. A művészi magaslatra emelkedik a szónok, mert a mindennapi élet küzdelmeiben magasabb eszmevilág besugárzását látja és láttatja; a nemzeti viszályban pokoli hatalmak pusztító művét látja és láttatja. Mint Vergilius Aeneisében, Venus Aeneasnak, midőn ép a Trója romlását okozó Helenán akar boszút állani, rámutat amaz égi hatalmakra, kik Tróját feldűlják: rámutat az égő város nagyszerű panorámája megett működő Junóra, Pallasra és magára Jupiterre.

«Apparent dirae facies inimicaque Troiae
Numina magna deum» . . .

A valódi szónoknak is e szellemek: a nemes élet, vagy az egyetemes emberiség nagy életét szövő nagy hatalmak jelennek meg. Széchenyi akkor emelkedik szónoki magaslatra,

mikor a forradalmat megjósolja és akkor, mikor a jövőndő Magyarországra ragyogó arcza sugárzik bele lelkébe.

És ebben találjuk magyarázatát annak, hogy minden korok remeke: Demosthenes Philippica-i, melyeknek Cicero Philipica-i utánezataiul nézhetők. Mert hiszen a szónok az idegen érdek, hazafiatlan, megvesztegetett agenseiként szereplő ellenfelekkel szemben védi a bukás örvénye felé sodort hazáját. A köznapi küzdelmek köréből világtörténeti fontosságú kérdésre emelkedik föl. Ép ezért marad Lykurgosnak Leokrates ellen tartott beszéde remek alkotás, mert a khaironeai nemzeti bukás után a hazáját a néphatározat ellen üzérkedés céljából elhagyó Leokratesben mintegy típusát láttatta a szónok amaz erkölcsi satnyulásnak, mely Görögországot igába görnyeszti . . . Tehát az egyszerű vádbeszéd, kivált a hazaszeretettől ihletett költői helyek idézésével a hazaszeretet elogiumává emelkedik.

Az teszi Kölcseynek és Deák Ferencznek a lengyelek ügyében tartott beszédeit szónoki remekékké, mert a háttérben a szerencsétlen lengyel nemzet esdő alakját idézik föl a lelkek elé és Vörösmarty élő szobra áll előttünk, melynek fáj minden tagja.

Minő magasztos perspectivát nyujt Kossuthnak 1848. július 11-én tartott beszéde, mely a nemzetből 200.000 katona megadását kéri. A haza egységét széttépéssel fenyegető veszélyek közepett összedobbant szivek lelkesedésének határt nem ismerő zúgó oceánja előtt: mint az igazi fenség megdöbentő hatalma előtt borult le a nagy szónok.

Minő megragadó látványt nyujtottak ama londoni, manchesteri, bradfordi népgyűlések, melyek előtt Kossuth hazája érdekében a be nem avatkozás elve mellett szónokol diadalmas erővel! Mint fogta föl helyzetének megható vonását, midőn a szabad Albion fiainak idézi Shakespeare híres szavait:

«Hódolok büszke lábainál,
Nem görnyed e nép, míg Albion áll.»

és megragadó szavakkal mondja: «ha van ember, ki tanúságot tehet az angol nép szabadságszeretete felől, én tehetek: én, ki nagylelkű ösztöneinek élő hangja vagyok; én, ki vihar-környezte fejemet Anglia pártfogó keblén nyugtattam éveken át; én, kinek megengedte Anglia népe, hogy kezemet szívére tegyem: a reménytelenség napjaiban és vigasztalást merítsek rokonszenvének lüktetéseiből» — a letiprott és szabadsága után sóvárgó Magyarország képét véste e szavakkal egy szabad nép résztvevő szívébe, a népeket összefűző szent kötelekeket rázta meg e beszéd: a *sancta humanitas* örök elvét juttatá érvényre. De minthogy a szenvedő népek hajolnak a romantikára, mint ezt szépen mondja Beulé Tiberius koráról, mely Germanicusban a régi szabadság helyreállítóját látta. Ép azért hajlandó a hosszú szónoki pályát folytató, a gyakorlati tevékenységtől elzárt szónok a szónoki nagyítás által megnövelt eszmék magaslatáról a köznapi élet mindennapi küzdelmeit önzésnek, sülyedésnek tekinteni.

Ép azért érzi és hirdeti a szónok a nemzet ernyedését, erkölcsi lazulását akkor is, mikor a lét küzdelmét, a mindennapi politika nehéz teendőit végzi: anyagi és szellemi fölvirágzásának intézményeit józan számítással igyekezik létesíteni; mert a szónokot az eszmék magaslatára vonzza műzsája, mint a költő kerüli az avatatlan népet, mert hivatja «a hűs berek», hol a nympháknak a satyrokkal lejtett könnyű tánczát véli látni. Ezért hangzik nem egyszer vád a politikusok ajkán, hogy az ékesszólás csak megzavarja a népek beléletét, a demokrat intézmények lelkét meghamisítja, a valódi politikát lehetetlenné teszi. Ott van Isokrates példája. A hellenismus eszménye lebeg szeme előtt, ennek érdekében szidja az önző Spártát, kéri a még önzőbb Fülöpöt, a persa hatalom ellen buzdítva akarja egyesíteni az erőket, panhellenismusról ábrándozik és megéri . . . Khaironeát. Ott van Demosthenes, ki, ha politikus marad és nem minden érvet kijátszó hatalmas szó-

nok, talán elkerüli szomorú sorsát és talán nem éri meg hazája bukását. Ott van Cicero . . . nem tudom, hogy Fulvia miért szurkálja meg nyelvét, hiszen Caesar emelkedésének úttörője volt, mikor az «isteni ifjút» magasztalá.

A népek életét nem a szó, de a hatalmi tényezők, a nemzetgazdasági erők hatalma kormányozza. A történelmi nagy változásokat a százados forrongásból kipattant *tények* idézték elő.

De épen a «*történelem logikája*» nevében megy az opportunus politikus túlzásba, midőn a szó hatalmát kicsinyli és a tények, modhatni a demographiai törvények erejét szembe állítja a szónok úgynevezett phrasisaival. Ma már e szó: «*phrasis*», egyértelmű a kicsinyléssel. Eszembe jut a «Nehéz idők» Gradgrindje, kinek összes hőcsesége *a tények* hatalmában összpontosult. Megragadó erővel festi Dickens e nyomorult embert, ki «hitvány vámszedői kutaszával feneketlen mélységeket mérlegelve s rozsdás delejtűjével a világegyetemen botorkázzván, nagy dolgokat vél véghezvinni». A politikai élet is összezsugorodik azok lelkében, kik a történelmi eszmék fejlődésének törvényei helyett a statisztika rovataiba akarják a nemzeti életet szorítani. A szónok e nagy nemzeti életet érzi szívében áradni; ebből meríti ihletét és a szellemidézés törvénye szerint:

«zu rechter Zeit, zu rechter Stunde»

ered meg ajkán a szó.

Mert mi az ékesszólás feladata? *Szépen* fejezni ki *az igazságot*. És ép e ponton tör ki a határvillongás közte és a költő közt. kinek feladata: *igazán* fejezni ki *a szépet*.

Ez nem szójáték. Világosítsuk föl egy példával. Álljon itt az értekező próza okkötése, melylyel Descartes a legfőbb lény kérdését oldja meg: «A végtelen sejtelve él bennem. E sejtelmet valaki belém oltá. E valaki nem lehetek én, ki véges vagyok, nem lehet a világ, melynek határai vannak; e valaki

végtelen lény: tehát van Isten». Halljuk Fenelont, mint öltözeti föl e bölcselmi gondolatot: «Elvesztettelek egy pillanattig szemem elől, óh én kincsem! Óh végtelen Egység, mely felülmúlod a tömeget. Elvesztettelek és ez rosszabb volt, mintha önmagamat vesztettem volna el. De nagyobb bizonyossággal talállak föl újból, mint valaha. Felleg borult gyenge szemeimre, de a te fényed, Örök Igazság, áttört e fellegen. Nem, nem töltheti be valómat semmi más, mint te, Egység, ki a mindenség vagy és ki előtt a felhalmozott sokaság semmi!» Íme, a szónok mint beszél. Hát a költő? Ő az Istent érzi a természet legapróbb tüneményeiben. Látja őt, ki «a napnak szerzett sátort az egekben és az mint egy vőlegény kijövén az ő ágyasházából: siet mint egy erős futó férfiú az ő útának elvégzésére». Így már Dávid beszél. Ez Isten orczája elől hiába rejtőznék el a koporsó fenekére, ő ott is jelen.

Ki felejtí el e szavakat, ha egyszer olvasta: «Ha a mennybe megyek, ott vagy; ha a koporsóba vetem az én ágyamat, ott is jelen vagy. Ha olyan szárnyaim volnának is, mint a hajnalnak és a tengernek utolsó határánál laktám is: oda is a te jobbod vinne engemet és a te jobbkezed megfogna engemet. Ha azt mondanám: Talán a sötétség elfedez engemet; de a sötétség is világosság körültem?» És boldog az, ki az Istenhez ilyen közelséget, habár pokoli gyötrelmek mélyén is érezett! Dávid kedvencz költője a mi gályarabjainknak. Ott a «tengernek túlsó határinál» nyögtek, de világosság sugárzott lelkökbe. A zsoltáíró csupa képbén beszél. Mintha az Úrnak hímes ruháját látná a «*kifeszített erősségben*». És mint Hugo Victor *Villequiersben* című gyönyörű költeményében mondja:

«Hozzád jövök, Uram, a kibén hinnünk kell,
S átadom székednél
E szív darabjait tele fenséggeddel,
Melyet te széttörtél».

Mintha a zsoltáriró szavait írná át:

«Még ha szinte a halál árnyékának völgyében járok is: nem félek a gonosztól, mert te velem vagy; a te vesszöd és botod megvigasztalnak engemet.»

A költő «érzi az Istent, a kit gondol». A költőnél az eszme érzéssé válik, a szónoknál az érzés eszmévé és az eszme, mint minden eszme, a maga logikai erejével hat és mégis átérzik az eszme szülemelésének forrása: a szív. Sőt helyesen mondja Brunetiére, hogy «a hol megszűnik a logika, a hol megszűnik a dialektika hatalma, ott kezdődik az ékesszólás».

Ha elvontuk a határt az értekező, a műpróza és az ékesszólás közt: nehezebb lesz feladatunk megvonni a határt a költészet és szónoklat közt.

Az irodalmi hanyatlás koraiban betör a szónokias felfogás, a szónoki phraseologia a költészetbe. A latin irodalomban a declamatio, leírás és a sententiosus írásmód vonásaival jellemzi Nisard a maga kitünő művében a latin költés hanyatlását. Pedig az ékesszólást a költészet alkotásaiból kiltani lehetetlen. Már Homérról az Akhillest kérlelő Phoinix, kit Peleus ép azért küldött a táborba, hogy Akhillest *szóra* és *tettre* tanítsa, formális beszédet tart. Odysseusnak jelzője «jó szónok» és Nestor ajkán méznél édesebben folyik a szó. Priamos ékes szavakkal kéri ki fiának holttestét. A dráma szószékké válik Euripidesnél, pedig Aristoteles teljes joggal nevezte legtragikusabb költőnek. Menander velős gondolatokkal gazdagítja a világot. Ez mind igaz, de azért mégis e részről veszély fenyegeti a költészetet. Az a veszély, hogy az emberiség legdrágább, legbecsesebb javát: a szép valódi érzését, közvetlen szemléletét megzavarja a sok pompázó beszéd, az ellentétek, a szellemes ötletek, paradox fordulatok, részletes festés, főként a csattanós közhelyek hajhászata.

Már Horatius mondá, hogy szép dolog Diana berkét és

a szivárványt élénk színekkel festeni, de csak a maga helyén. A művészet alaptörvénye a szabatosság. E szabatosság rovására van a két művészet módszerének összezavarása.

Martha egy kitünő értekezésében (A szabatosság a művészetben), mely a Budapesti Szemle 1887-iki évfolyamában jelent meg, így határozza meg a költészetet: «A physikai és erkölcsi dolgok helyes megfigyelése: maga a költészet». A költő a dolgok rendjét az ő világnézetének világitásában látja és láthatni bírja. Praktikus célja nincs. A világ sorját megváltoztatni nem akarja. Ha pessimista szemmel látja, végig jajong lelkén az élet minden nyomora, mint Leopardi, mint Byron lelkén; de a hit, a meggyőződés hangján csak a nagy nemzeti mozzanatok pillanatában hangzik a «Talpra magyar, hí a haza!»

De ha más és nem ily magasztos pillanatban, midőn a nemzet összedobbanó érzéseinek tolmácsakép igazi Vates-képen léphetett föl, ismét meg ismét hangoztatja az ismert hangokat: szónokol, de nem költ. Itt van a határvonal. A költő a természet és művészet elválaszthatatlan viszonyának élő tolmácsa. A mit érez, a mit gondol, a mi haragra lobbantja, a mi mély ábrándra hangolja, a mi futó árnyként vonul el szíven vagy erős fénynyel tölti azt be: az édes létezés örök hazájában: a természetben élvezi.

Kölcsey finom szépérzéssel felfogta e viszonyt: «A szép — mondja — a természetben fekszik s a természetben fekszik akkor is, midőn *Ideálként* áll előttünk. Mert mi az Ideál egyéb, mint magasított, azaz a lehetőségig nagy és lehetőségig nemes tökéletben gondolt természet». Young éjszakáinak azért nincs igazi költői értéke, mert a természettől elfordult a hit sóvárgásával és a halhatatlanság szintelen tengerében elmerült. A bölcsészeti eszmék a tanköltészetben így válnak egyhangú, szintelen tárgygyá, holott ez eszmék villámai cikáznak Hamlet és Lear fenséges beszédekben.

A költőnek a szép valódi határait tisztelnie kell. E ha-

tárokat átlépi, ha megszűnik igaz lenni; ha a szép nyugodt, plastikus alakja helyett inkább vonzza a bacchansnő szilaj mozdulatja; ha a nagy korszakok szötte nyelvet ríktó színekkel frissíti föl. Csak a Seneca Dejaniráját kell Sophoklesé mellé tenni. A gyöngéd, odaadó szerelem tragikumának finom rajzát találjuk a görög költőnél, a retorikai nagy mondások alakjában minden rejtett nőies érzelmet meghurczol a római költő. A halál pillanatában is női szemérmére gondoló Polyxena tolmácsolására Seneca képtelen volt; képtelenné tette korának túlzgatott vérmérsekte, elfajult izlése, elvadult szenvedélye. Lábrakapott a romlás, mely Quintilian szerint «édes hibákban dúskál». A költészet elhagyta a szép kört és a szónoklat körébe tört be.

A szónok nem a természet és művészet fent jellemzett viszonyának tolmácsa. Az ő világa *az erkölcsi világ*. Az ő világa a természeti állapotból kibontakozó, haladó emberiség koreszméinek világa; ő nem a tökély, a bevégzettség képét rajzolja, de buzdít, lelkesít egy elérendő eszmény érdekében. Ezért vonja magára a számító politikus vádját, hogy *utopiákat* rajzol. De e vádban csak féligazság van, mert hiszen a szónoki ihlet: művészi ihlet és a művész alkotása a mindennapi tények és szükségletek köréből kilép. Ne semmisítsetek meg minden utopiát. Az élet tikkasztó országútján haladó nemzeteknek eszményeket kell varázsolni vágyódó szemek elé. A történelmi jogok, a nagy emlékek fentartásában van eszményi törekvés; a messze jövőben valósítható nagy emberiségi eszmékben lehet hinni, a hit bír actualis értékkel, mely magának jogot követel. A nagy szónok lelkét ez eszményi törekvés és e hit hatja át. Az ó-szövetség profetismusa fentartá a zsidó nép politikai eszményét, az egész nép lelkében meggyökerezettette történelmi hivatását. Nálunk a 40-es évek szónoklata oly mély gyökeret eresztett, hogy a sudarba szökkent fát ma sem lehet kiirtani; a felirati vita pedig az

összes mult szent hagyatékaképen száll nemzedékről nemzedékre. Pillanatokra az ékesszólás és költészet találkozik; de aztán újtök eltér: a költészet marad az eszmék világában, a szónok a gyakorlati valósítás fáradságos küzdelmeibe: a napi politika homokjára lép. De van az ékesszólásnak egy ága, mely le nem száll, de a lelket ejti foglyul és viszi az ethikai megújulás, az erkölcsi szabadság istenországába. Ez a hitszónoklat. A *költő* és *szónok* egyaránt az élet magasb rendű érdekeiért lelkesedik. Juvenalis feledhetetlen gondolatát: «Az életért nem szabad szem elöl téveszteni az élet valódi czélját» — mindkettő magáénak ismeri el. Mindkettő a valódi esthesis mestere. De a költő csak úgy, ha nem szónok, a szónok úgy, ha nem költő.

A költők többnyire gyenge politikusok. És miért? Mert a költészet eszmekörét, eszmetársítását beleviszik a politikai és társadalmi kérdések felfogásába. Ép itt vesztheti el a józan mértéket a szónok is, ha nem hivatott államférfi. Mert mi a demagog, mi még egy Robespierre ékesszólása is? Nem a politikai igazságok tolmácsa, hanem egy képzelt világ ékeszszavú hirdetője, a való viszonyok felfogásában tévelygés.

Jól mondja Wallenstein Piccolomini Miksának: «A gondolatvilágban könnyen összeférnek a dolgok, de a tények összeütköznek».

Így vált Robespierre a nemzeti árulás képzelődője, valóságos képzelt beteggé. Szónoki hatalma tápot adott neki, hogy egy képzelt igazságért, egy látszatért az igazság nagy fegyvereivel harcoljon, mint szegény Don Quijotte a szélmalomok ellen szívében a lovagiasság eszményével harcol. És habár a gyakorlati kérdések gyakorlati megoldásának aprólékos küzdelmében úgy tünik föl, mintha az ékesszólás eljátszotta volna szerepét: ez csak látszat.

A nemzetélet magasabb érdekei, a széthúzó eszmék összhangjának kérdései, egymással vetélkedő aspiratiók küz-

delme a valódi ékesszólást, mint az igazság tolmácsát, mint a viszonyok törvényének nemcsak megérlelőjét, de a szó teljes hatalmával fölruházott hirdetőjét, a nemzeti öntudatba átszállítóját, a magasb nemzeti állami eszmény igaz képviselőjét nemcsak szükségessé teszik, hanem a hivatott szónok ki is vivja a közelismerést és mint művészt illeti meg a koszorú. Példát hozok föl. Gyakorlati súlylyal bír az az elv, hogy egy állam törvényeinek engedelmeskedni kell, habár meggyőződésünk ellenére is hozták. És mit tett Platon *Kriton*-jában? A művészetet használja föl, hogy az igazságot szemlélhetővé tegye. Sokrates magasztalása, melylyel az őt fölnevelő törvényeket illeti: oly mély hatással van, melyet a tények ereje még fokoz; mert hiszen Sokrates halállal pecsételte meg elveit.

A szónok lelke szép lélek; mert hol a lelki szépség, ha nem az áthatottságban? Az igazságtól meghatott szív a mint a logika hatalmát varázsolja az ajkra: művészi ihletre hangolja a szónokot. Az ékesszólás tehát méltán foglal helyet a művészetek sorában. De az ékesszólás oly művészet, mely a szónokot az erkölcsvilág kérdéseinek bajnokává avatja. *A művészet önmagáért*-féle jogot a szónok nem követelhet magának. A szónok felelősséggel szolgálja hivatását. Felelős az igazságnak, melyet tudással hirdet. Szónok, ki felelőség nélkül lép a pártusák tüzébe: oly súlyos bünt követ el, a milyen a hitéletben *a szentlélek* ellen elkövetett cselekedet. És ha a sajtó a közélet háborgásának hű képe; annak zavaros szennyét, napfényes részleteit egyként visszatükrözi: a szónok a magasb összhang képviselője. Ő a fölhevült sziveket magasabb igazsághoz vezérli. Természetesen, ha oly tiszta, ha oly salaktalan öntudata, milyent Plato rajzol Georgiásában. Mert mi a szónok? Az igazságtól ihletett lélek. A költészet több műfajában kikerülhetetlenül beszövédik az ily lélek beszéde. Hiszen Eötvös regényeiből ez beszél hozzánk, Hugo Victor

egész költészetén átvonul. A regény, a dráma, a forrongó társadalmi kérdések tolmácsává szegődik és ezt elítélni nem lehet, ha a művészet törvényeibe nem ütközik és a maga saját köréből teljesen át nem tör a szónoklat területére. Ugyanis mihelyt az actualis viszonyok nyomását érezzük, hiányzik a lélek szabad játéka, melyet Schiller oly szépen jelöl meg a művészeti élvezet alapfeltételéül. A hazafias drámák pattogó retorikája bánt, mert a művészet nem léphet a napi eszmék szolgálatába. *Az ékesszólásnak* pedig ez igazi tere, feladata, hivatása. Katona Bánk-bánja a legjobb példa a két művészet eltérő eljárására.

Bánk-bán elbán az összeesküvők retorikájával. A nemzet dynastikus lelkületét igaz bensőséggel fejezi ki és diadalt arat. Katona eljut a retorika határszéléhez, de költő marad, igazi költő. Tiborcz egyszerű, szívreható panaszának nagyobb befolyást juttat a drámai cselekmény fejlesztésére, mint bármely politikai szónoklatnak. Mert Tiborczban a megrongált, elszegényedett Magyarország képét látta a nagyúr, mint Gyulai a forradalom után összetört Vörösmartyban látja Magyarország akkori képét.

A költő és szónok két külön művész. A szónok is láthatatlan igazság képviselője; de mindig a földön jár, mindig embertársaiért harcol, embertársainak ügyvéde a szó legszébb, legnemesebb értelmében. Az élet összekuszált szálait bontogatja, hogy az «Idő szövőszéke», melyről Göthe beszél, háborítatlanul szője az élet fenséges szövetét, melybe a szép, igaz és jó isteni szálai, az emberi szív szenvedélyeinek szövetébe beszövetnek.

Nem, nem utasítható ki a szónok a Helikon berkeiből. Sőt a valódi nagy államférfiak is a költői meghatottságra nemcsak képesek voltak, de a nagy conceptiók is a költőiség zománczával ragyognak. Az a költemény, melyet Széchenyitől közöltek, e nagy államférfiú naplói a költői meghatottság

ragyogó képeit tartalmazzák. Deák Coopert kedveli, Vörösmarty barátja volt, Kossuth Shakespeareből tanult angolul, holott a színháznak sohasem volt kedvelője. Madáchban a költő és politikus oly benső összeforrottságban élt, hogy a kétségbeesett politikus a fékevesztett képzelem szárnyain a nemzeti pusztulás képe helyett az egész emberiség elsatnyulásának hősivatagába szárnyal. Lamartine költő és politikus, Hugo a «Petit Napoleon»-t politikai meggyőződéssel zúzza össze. Gladstone Homeros leghivatottabb magyarázója. Szép hivatás a nemzeti életet eszmékkel telíteni, hogy az minél gazdagabb legyen. Ez eszmék fényét ragyogtatja a szónok, ez eszmék melegét érezteti a költő. De a szónok elé szigorúbb korlátok vonatnak. A képzelem szárnyait összevonja. Mert ha valódi meggyőződés nélkül, ha a tények lelkiismeretes mérlegelése, a politikai szükségesség belátása és fölismerése nélkül ül fel a szónok a szószékre: e szószék nem az igazság typusa lesz, hanem egy hamis declamáló kortes asztala. Az eszmék isteni áldomása helyett: tivornya. A közélet lármás zaja, az utcazapa, oly bacchikus mámorba ejti a féktelen szónokot, hogy úgy jár, mint a Bakkhost üldözött Pentheus anyja, kinek kezétől önfia esik el . . . a mámor elszáll és a gyilkosság szörnyű képe tárul eléje. Szomorú diadalt arat, mert hiszen a legyőzöttek közt van az igazság.

Az a szónok, ki az élő szó hatalmának birtokában, ha kell, életét teszi kockára azért, a mit mond. A marttyrok fényes köre, a gályarabok szomorú csapatja, a máglyán égő Hussok: a szónoki hivatás fölként apostolai. És ha Seneca teljes meggyőződéssel mondhatá, hogy nincs oly szép látvány az istenek előtt, mint az igazságért küzdő férfiú: el lehet mondani, hogy nincs szentebb, nincs magasztosabb hivatás, mint hinni élénken az igazságban és a jellem erejével azt védeni.

Savonarola tragikus alak, mert szónokból politikussá kellett válnia az általa fölidézett események kényszerítő hatalma alatt; de Medici Lőrinczben, ki vezekelve akarta Savonarola bűnbocsánatát kinyerni, a politikus hódolt meg a fensőbb igazság lebűvölő hatalma előtt.

A szónokban van költő és a költőben van szónok. Ez is bizonyíték a mellett, hogy az ékesszólás a művészetek egyenrangú társa.

És e helyen szeretném a feledékenységtől megmenteni Erdély egyik legnagyobb hitszónokának, Nagy Péternek egy gondolatát, melyet Zwingli születésének négyszázadik évfordulója alkalmával tartott egyik papszentelő beszédében mondott. 1884-ben történt a híres Krakatoa tűzokádó-hegy óriás mérvű kitörése, mely annyi perjét szórt a légbe, hogy hetekig itt hazánkban is a nyugoti ég irányában az északi fényhez hasonló bámulatos szép égi tüneményt lehetett látni. Nagy Péter a szónoki ihlet pillanatában a fiatal papokhoz fordulva mondá, hogy ha a physikai világban a föld másik szélén történt eruptio hatását oly hihetetlen távolba is érezzük: ehhez hasonlít a nagy szellemek hatása a századok messze távolából. Az erkölcsi világban ma is érezzük Zwingli szétszórt hamvainak hatását, kinek a Kappeln melletti csata után holttestét a csatatéren állított máglyán elégették és hamvait levegőbe szórták.

A tűzokádó-hegy kitörése által okozott természeti tüneményt így bírta Nagy Péter szónoki képpé szőnni és pedig megragadó ecsettel festett képpé. A szónokban megnyilatkozott a költői felfogás.

Mert igaza van Cherbuliez Victornak, hogy «ha minden művészetnek meg vannak a maga saját szabályai, vannak általános szabályok, melyek mindenikre illenek, és ha Molière, Beethoven és Michel Angelo három nagy művész volt, ennek oka, hogy valamiben hasonlítottak egymáshoz. Vagy csak

agyrém az éстетika, vagy hinnünk kell, hogy a szépművészetek magának a művészeteknek külön formái és van közös eredetük és közös rendeltetésük.

Mi a közös forrás, melyből *költő* és *szónok* merít? A meggyőződés benső igazsága, mely meghatja a szívet. Csakhogy míg a költői meggyőződés *az egyéni* életre, az egyéni világnézetre vonatkozik a lyrikusnál, egy eszményileg alkotott tárgyi világ harmonikus törvényein sarkal az epikában és drámában: a valódi élet kérdései felől alkotott, a tapasztalati tények lelkiismeretes megfontolása alapján nyert meggyőződés nyilatkozik a szónoknál. A szónokra szakad az egyéni felelősség súlya nemcsak a kimondott szó igazságáért, de a kimondott szó következményeiért is.

A költészet lényegét fejezheti ki Martiales egyik epigrammájában e szavakkal: «*hominem pagina nostra sapit*» (e lapon érzik az ember). Igen! azember a maga örömeivel, keserveivel, hitével, csalódásával, reményeivel és kétségeivel, ábrándjaival és meggyőződésével, szóval egész világnézetével. E nélkül nincs is valódi költő. Shelleyt, Byront, Hugót világnézetök összhangja teszi igazi költökké. A szónoknál az egyén beolvad a hivatásba, beolvad a tárgyias igazság cultusába, beleolvad a társadalmi és politikai, a jogi és erkölcsi kérdések ténylegességébe: a költő «szárnys szavai» helyett a szónok a forum bajvivója. Stagira bölcse, az ésthesis ez igazi atyja, világosan megjelölte a különbséget, midőn a szónokot óvja az összetett szók, a jelzők sűrű használatától és a metaphoráról is oly észrevételt tesz, mely ezt is inkább a költői styl formájává teszi. «A metaphora-alkotás az egyetlen lehetőség, melyet nem lehet kölcsönvenni és a mely természeti tehetség jele». Mintegy rámutat a költői tehetségre, vagy jobban mondva a költői világnézetre. Ha a lángészt úgy határozta meg egy francia tanulmány-író, hogy az a hatalom, mely kényszeríteni bír, hogy magunkból kilépve, az ő szemüvegén nézzük a

világot: e külön felfogása a világnak a költő külön világa. Heine álomképeivel mintegy szembeállítja az ő egyéni világnézetét a köznapi világ felfogásával. A szónok e világban marad, sőt a magasabb erkölcsi igazságok magyarázatánál is a jelenkor igényeire, felfogására, sőt néhol előítéleteire is tekintettel van.

Ép ezért támadja meg Platon a szónokot, ki az igazság helyett ennek látszatának hirtokáival megelégszik. A költő valódi vates, ki a jövőbe lát. Sok társadalmi igazság tör fel a szivekből az ékesszóló ajkra, de ha a korviszonyok reális körében még visszhangra nem talál, megérzi a költő, mint a sirály-madár a szélséendben megsejti a tenger közelgő háborgását. Ez érzésben, e sejtelemben próféta i hlet van. A mi Bessenyeink, a mi Bacsányink, a mi Csokonaynk a francia bölcsészet visszhangjai voltak, nem is váltak a szó való értelmében nemzeti költőkké. Kisfaludy Sándor a mult regéit szólaltatva meg, Berzsenyi a régi nemesség melancholiáját tolmácsolva, Kölcsey «Zrinyi panaszá»-t sirva el — rendre jutottak közelebb a honfoglalás földézett emlékein fölhevült nemzet szívéhez, melybe Vörösmarty már hitet öntött, de a melytől rendületlen hűséget követelt. Íme, a költők mint készíték elő a reformkorszak ragyogó ékesszólását, mely kiállja a versenyt bármely nép retorikájával, nemzetünk nagy szónoki adományát fényesen bizonyítván. Hagyjunk föl az ékesszólás kicsinylésével. A declamatiók tárgyatlan, költött világában puffogatott frázisok és Demosthenesnek halálos szónoki párbaja, melyet Aiskhinessel vívott, két külön retorikát mutatnak föl. A betyárkodó, Petőfieskedő költés még nem népköltés. A demagog színpalhasogató szólamai nem az ékesszólás szívből eredt nyilatkozata. «A valódi ékesszólás osztakozik a költészettel az eszme tisztaságában» — mondja egy kissé elvont formában Vischer. Az eszme a költőnél érzéssé és képpé válik. Az eszme a szónok előtt megtartja

fenséges tisztaságát, de ő ruhazza föl hússal és vérrel, hogy szemlélhetővé tegye a nagy közönség előtt. Ha Platon egy helyen azt mondja, hogy ha az eszmét a maga eredeti fényében szemlélhetnők, hihetetlen szerelmet éreznénk iránta. Valódi szónok, a ki isten kegyelméből az, az eszmét bírja szemlélhetni és bír hihetetlen szerelmet kelteni iránta. Erre voltak képesek az egyház nagy szónokai, erre voltak képesek a francia forradalom nagy szónokai. Minden nagy korszak megihletti a sziveket. Az ihletett szívből törnek föl a nagy gondolatok. Óh mily érdemes ily korszakban élni! De a későbbi korszakokban is: a csöndes munka, a békés tanulmány, nyugodt megfontolás korszakaiban is nagy szerep jut a valódi szónoknak. Melegen tartja a nemzetek szívét, önkénytes lelkesedésre bírja, hogy meg ne dermedjen. De még többet tesz. A valódi szónok a történelem logikájának ékesszóló mestere. Mert a nemzetek a történelemből édeskeveset tanulnak és csak amaz eszmékben hisznek, melyek iránt hitet tudtak bennök kelteni. A szónok művészete a hitébresztés nagy művészete. Az ige hirdetője a templomban, hogy hitet keltsen, a politikai és történelmi nagy igazságok hirdetője a fórumon: a nagy emberek, mint a nagy politikai történelmi és irodalmi eszmék harczosainak festője az akadémiai, az irodalmi és egyéb társaságok szószékén.

Fogadjuk őt szívesen, mert melegen tartja szívünket. Művészete áldás, mert az eszmék fejlődésének, a haladásnak hirdetője, a szebb jövőben vetett bizalomnak és hitnek ihletett tolmácsa, a nemzeti eszmények varázshatalmú szózata zeng ajkán, mely a jövő sorompója elé hív, bátorít, fölemel. A szónoki tehetség a próféták palástja, melyet ki felölt, az a nemzetek felett örökös istentől nyert magasztos küldetést.

Hegedűs István.

EGY HUMANISTA KÖLTŐ.

Az irodalmi romanticismus szelleme egy élő tiltakozás volt a rationalismus vagy intellectualismus azon túlhajtása ellen, mely a matematikai fatalismus egy nemére kellett, hogy előbb-utóbb vezessen. Midőn azt hitték a rationalisták, hogy egy új idealismus és a szabadság új felfogása útját egyengetik, voltaképen csak a nyers materialismus karjaiba dőltek, mert semmi sincs, a mi a régiek «ὄλη»-jéhez, «αναγκη»-jához közelebb állana, mint egy vak és észszerűtlen erő föltételezése. Innen az, hogy a német metaphysikai szellem egész sóvársággal vetette magát Spinoza feltámasztott ethikájára, melyben a Herder — Jacobi — Göthe-féle új generatio azt a tartalmasabb, mélyebb philosophiát pillantotta meg, melyet a korszellem követelt, szemben azzal a népszerű irányzattal, mely a francia encyclopedisták és Locke eszméiből táplálkozott.

«Candide» izekre szedte volt a XVIII-dik század lapos optimismusának gyarló szerkezetét. Leopardi, Heine, Byron, Schoppenhauer elnyögték mindazt, mi ügyökbe akadt, s a mi tápúl szolgálhatott felgyült kedélyüknek, vagy izzásig hevithette makacs képzelmüket. Mindkét felfogás téves eszmékből indul ki s az emberi szellemnek egyaránt vissza kelle vetnie a vigyorgó idióta szerepét s az útszéli koldusét, ki kérkedve fitogtatja sebeit. De hogyan egyeztetni össze a kettőt? Hogyan termékenyíteni meg a könnyvet a mosolyt,

